

FÖRSVARET OCH VÅR EKONOMISKA BÄRKRAFT

— Några synpunkter —

AV

Fil. lic. ERIK DAHMÉN

STOCKHOLM

RIKSFÖRBUNDET FÖR SVERIGES FÖRSVAR

~~K. Krigsarkivet~~

Stockholm
Saxon & Lindstroms Förlags Tryckeri
1945

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning	7
Debatten om försvaret och ekonomin före kriget	12
Den statsfinansiella problemställningen	12
Försvarsutgifter och skattetryck före kriget	14
Försvaret och vår ekonomiska bärkraft under kriget ..	22
Den nationalekonomiska problemställningen	24
Spänningen mellan köpkraft och varutillgång	28
Kampen mot inflationen	30
Skattehöjningarna	33
Sparandet	34
Ransoneringar, priskontroll och regleringsåtgärder	36
Folkhushållet och statsskulden	38
Försvarsbördans fördelning	41
Sammanfattning och allmänna slutsatser	45
Försvaret och ekonomi i framtiden	49
Tiden närmast efter kriget	50
Försvaret och ekonomin på längre sikt	51
De allmänna ekonomiska framtidsproblemen	52
Försvaret och ekonomi under ogynnsamma konjunkturer	54
.....	54
Försvaret och ekonomi under gynnsamma konjunkturer	60
Några slutanmärkningar	63

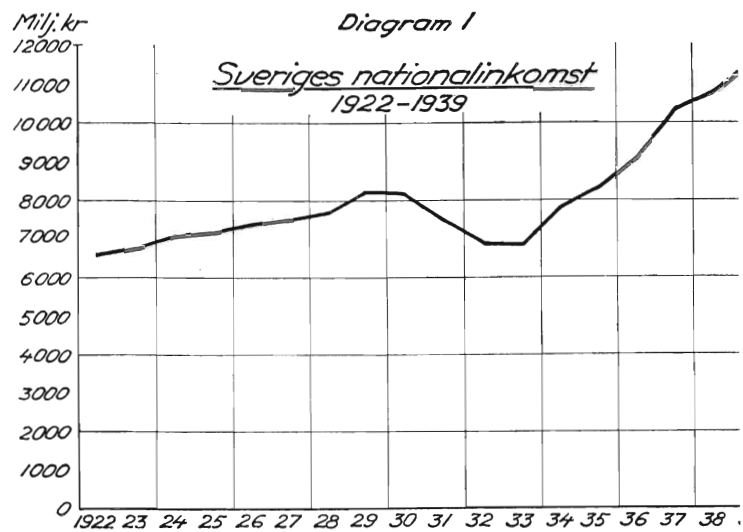
Hur stora försvarsbördor tillåter vår ekonomiska bärkraft? Det är en fråga som utan tvivel inom en snar framtid kommer att tränga sig fram i den politiska diskussionen. Det ligger emellertid i sakens natur att den icke kan få något slutgiltigt svar; ty svaret beror ej enbart av säkra fakta utan även av beräkningar rörande förhållandena i en alltid oviss framtid. Omdömena måste alltså alltid skifta. Det inlägg i debatten, som här framlägges, har därför i viss mån en annan karaktär än andra i skriftserien ingående arbeten. Dess syfte är att belysa de erfarenheter krigsåren givit oss, att framdraga vissa förut förbisedda synpunkter och fakta, och att klargöra, huru som spørsmålet framdeles måste betraktas från andra utgångspunkter än de, som voro vanliga under förkrigstiden.

RIKSFÖRBUNDET FÖR SVERIGES FÖRSVAR.

Inledning.

Då det gäller att i en kort överblick ge en så allsidig bild som möjligt av problemet försvaret och vår ekonomiska bärkraft, kan det vara lämpligt att i tur och ordning lägga upp diskussionen från tre olika synpunkter. Vi anknyta då först till den debatt om vårt försvar, som var aktuell åren närmast före kriget. Därefter ge vi några huvuddrag av de ekonomiska problem, som försvarets uppbyggnad och försvarsberedskapen ställt upp under de gångna krigsåren samt av det sätt, på vilket dessa lösts. Till sist rikta vi intresset mot efterkrigstiden och kunna då skärskåda en del nya problem. Härvid blir det dock inte tal om att försöka komma med förutsägelser, som nödvändigtvis måste bli i hög grad osäkra, eftersom vårt lands ekonomiska utveckling i så hög grad betingas av den internationella ekonomiska utvecklingen. I stället blir det i första hand en tillämpning av de gångna årens erfarenheter, i den mån en sådan under alla förhållanden är möjlig. Det är därför inte en tillfällighet att vi ägna så stort utrymme åt en överblick av problemen under de gångna åren. En sådan uppläggning ger möjligheter till en mera verklighetsbetonad och konkret syn på försvaret och ekonomin än en diskussion, som uteslutande rör framtidsmöjligheterna.

Som en bakgrund till diskussionen av föreliggande

problem kan det vara skäl att ha i minnet utvecklingen av Sveriges nationalinkomst under mellankrigstiden och att ställa försvarsutgifterna i förhållande härtill. På så sätt få vi en allmän uppfattning om storleksordningen av den belastning för vårt folkhushåll, som försvarsutgifterna utgjort under olika skeden av denna period. Detta framgår av *diagram 1* och *tabell 1*.

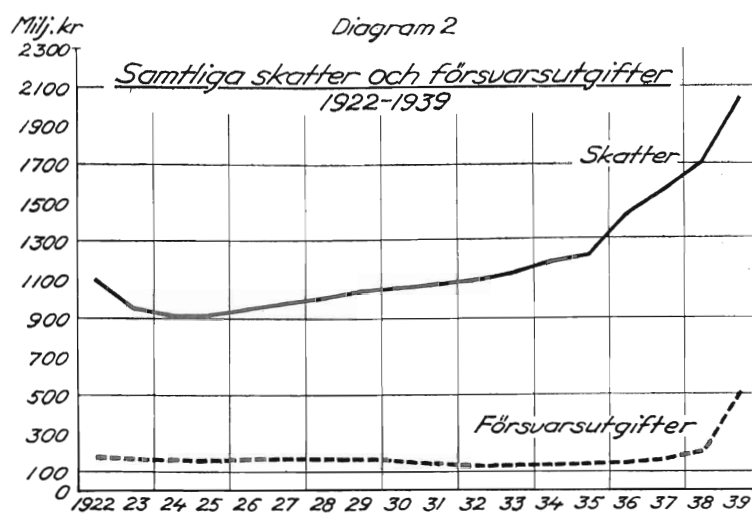
Tabell 1.

Sveriges nationalinkomst och försvarsutgifter
1922—1939.

Ar	Nationalin- komst milj. kr.	Försvarsut- gifter milj. kr.	Försvarsut- gifter i % av nationalin- komst.
1922—1926 ¹⁾	7.050	160	2,3
1927—1931 ¹⁾	7.780	135	1,7
1932—1936 ¹⁾	7.760	125	1,6
1937	10.300	163	1,6
1938	10.700	203	1,9
1939	11.500	500	4,3

¹⁾ Genomsnitt.

Vad som först faller i ögonen, är den snabba ekonomiska utveckling, som utmärkte mellankrigsperioden för Sveriges del. Nationalinkomsten steg från 1922 till 1939 med nära 75 %. Inte minst anmärkningsvärd är den utomordentligt snabba stegringen under sista hälften av 1930-talet. Även om nationalinkomsten per capita, d. v. s. sedan befolkningstillväxten tagits med i beräkningen, inte stigit i fullt samma takt utan med omkring 65 % mellan 1922 och 1939, och även om penningvärdet sjunkit något, är det uppenbart, att vi vid utbrottet av det nu pågående kriget kunde se tillbaka på en synnerligen betydande höjning av levnadsstandarden och av vårt lands ekonomiska bärkraft. Grundvalen härför har främst varit den svenska industriens snabba fram-marsch både på exportmarknaderna och på hemma-marknaden — det förra framförallt under 1920-talet, det senare framförallt under 1930-talet. Dess produk-

tionsvolym kan beräknas ha stigit med omkring 60 % under 20-talet och 70 % under 30-talet.

Mot bakgrunden av denna storartade ekonomiska utveckling te sig våra ekonomiska uppoffringar för försvaret, sådana som de framträda vid en jämförelse mellan nationalinkomst och försvarsutgifter, synnerligen blygsamma. I början av 1920-talet utgjorde försvarsutgifterna omkring 2,3 % och i slutet av 1930-talet knappt 2 % av nationalinkomsten.

Försvarskostnadernas betydelse kan studeras också ur en helt annan synvinkel. Det kan vara av intresse att se, hur stora skatterna varit i förhållande till försvarsutgifterna under de olika åren av mellankrigsperioden. Detta framgår av *diagram 2*.

Även här framträder starkt, hur obetydligt försvars-

utgifterna belastat vår ekonomi under mellankrigsperioden. Vid slutet av 1920-talet användes endast omkring 16 % av samtliga skatteinkomster för försvaret. Ännu så sent som de sista åren före det nu pågående kriget var detta procenttal så lågt som omkring 19. Av varje krona betalad skatt var mindre än 20 öre avsedda för försvaret.

Sedan vi lagt resultatet av dessa beräkningar på minnet, kunna vi övergå till en närmare granskning av problemet försvaret och vår ekonomiska bärkraft. Vi börja då med att utgå från debatten om försvarsanslagen ett par år före krigsutbrottet 1939.

I.

Debatten om försvaret och ekonomin före kriget.**Den statsfinansiella problemställningen.**

Debatten före kriget om våra ekonomiska möjligheter att hålla en effektiv försvarsmakt rörde sig alltid kring en avvägning mellan olika statsutgifter och önskvärdheten att hålla skattetrycket inom de gränser, som man då ansåg rimliga. Det är ett karakteristiskt drag i hela denna debatt, att den således hela tiden rörde sig på det *statsfinansiella* planet. Detta gäller tyvärr också den s. k. Försvarskommissionens ställningstagande till de ekonomiska faktorerna. Debatten fördes inte i vad som kan kallas nationalekonomiska termer. Den rörde sig inte med begrepp sådana som naturliga produktionsresurser, nationalinkomst, levnadsstandard m. fl. utan med begrepp av typen statsinkomst, statsutgift, budget och skattetryck. Våra möjligheter att uthärda skattehöjningar ansågos då så begränsade, att sådana skattehöjningar, som vi under kriget faktiskt fått, säkerligen skulle ansetts betyda landets ruin. Karakteristiskt för denna inriktning av debatten var t. ex. ett yttrande i riksdagen, att våra möjligheter att försvara oss i hög grad skulle förutsätta, "att statens kassor icke tömts redan före krigets början". Bakom ett sådant yttrande låg ungefär samma uppfattning som den, som kom till

uttryck, när den kejserlige tyske finansministern vid krigsutbrottet 1914 avstod från inköp av några miljoner ton vete från utlandet, därför att det skulle ha "inverkat ofördelaktigt på statsfinanserna". Det var tydligen den gamla satsen, att det för att föra krig behövs tre ting, nämligen pengar, pengar och åter pengar, som spökade.

Det blir i föreliggande översikt en mycket viktig uppgift att klargöra, varför denna rent statsfinansiella problemställning inte alls är så självklar, som väl de flesta utan närmare eftertanke föreställa sig, då det gäller att diskutera vår ekonomiska bärkraft. Det kan klart visas, att den i väsentliga hänseenden är olämplig och lätt kan ge en felaktig uppfattning om problemets verkliga innebörd. Inte minst kan det ur denna synpunkt göras gällande, att Försvarskommissionens behandling av problemet försvaret och den ekonomiska bärkraften är öppen för kritik.

Nyssnämnda sats, att det behövs pengar för att föra krig, är tyvärr inte endast ett språkligt olyckligt talesätt utan grundar sig ofta på en missuppfattning av det faktiska problemläget. Emellertid kunna vi till en början acceptera den statsfinansiella problemställningen, eftersom vi redan inom ramen för densamma kunna diskutera ett förhållande, som har den allra största betydelse, men som märkligt nog varken då eller senare rönt den uppmärksamhet i det allmänna medvetandet, som det förtjänar, nämligen betydelsen av en bristfällig taxering. De slutsatser vi kunna draga av en sådan diskussion ha i ett bestämt avseende ett mycket stort intresse också för framtiden, även om vi nu diskutera

med utgångspunkt från förkrigstidens debatt. De behålla med andra ord sin betydelse, när vi sedan flytta diskussionen från det rent statsfinansiella planet till ett i verklig mening nationalekonomiskt plan.

Försvarsutgifter och skattetryck före kriget.

Låt oss först närmare studera, vilken roll försvarsutgifterna spelat i statsbudgeten under 1930-talet. Följande tabell visar försvarsutgifterna från 1930/31 till 1938/39 i förhållande till samtliga egentliga statsutgifter samt statens inkomster av den direkta beskattningen under samma tid. Då det var vanligt, att man före kriget väjde framförallt socialpolitiska utgifter mot försvarsutgifter, ha för jämförelses skull dessa socialpolitiska utgifter också angivits i tabellen.

Tabell 2.
Försvarsutgifter och socialpolitiska utgifter 1930—1939.

Budgetår	Samtliga egentliga statsutgifter milj. kr.	Försvarsutgifter milj. kr.	Försvarsutgifter i % av samtliga egentliga statsutgifter	Socialpolitiska utgifter milj. kr.	Socialpolitiska utgifter i % av samtliga statsutgifter	Direkta statsskatter milj. kr.
1930/31	651	130	20.0	90	13.8	223
1931/32	685	125	18.3	98	14.3	212
1932/33	709	125	17.6	99	14.0	198
1933/34	673	118	17.5	101	15.0	190
1934/35	717	122	17.0	106	14.8	217
1935/36	796	123	15.5	134	16.8	245
1936/37	863	154	17.8	142	16.5	302
1937/38	1.004	172	17.1	195	19.4	335
1938/39	1.223	234	19.1	240	19.6	436

Försvarsutgifternas andel av samtliga utgifter sjönk således hela tiden från 1930 till 1936, medan utgifterna för socialpolitiska ändamål under samma tid fingo en betydligt större andel än tidigare. När försvarsanslagen sedan successivt höjdes under de följande åren fram till krigsutbrottet, minskades inte därför de sociala utgifterna utan fingo i stället även de en större andel av totalutgifterna. Det kan vidare erinras om att de sedan 1932 successivt stigande priserna innebära, att ett anslag 1938/39 inte utan vidare är jämförbart med ett anslag 1932/33. Man kunde 1933 få betydligt mera för 100 miljoner kronor, än man kunde få fem år senare.

För det problem, som vi här skola närma oss, är det också av betydelse att studera inkomstfördelningen och se, hur de direkta skatterna togos ut ur de olika inkomstklasserna. Detta framgår av *tabell 3*.

Tabell 3.
Taxerad inkomst och uttag av direkta skatter i
olika inkomstklasser år 1938.
(1937 års inkomster.)

Inkomstklass (tax. be- lopp) kr.	Antal taxerade (tusental)	Taxerat belopp milj. kr.	Statsskatt milj. kr.	Kommu- nalskatt milj. kr.	Behållen inkomst milj. kr.	Skatt i % av taxerat belopp.
600— 2.000	1561,8	1.813	18.0	76.8	1.718.2	5.2
2.000— 3.000	489,2	1.193	23.3	80.0	1.089.5	8.7
3.000— 5.000	353,8	1.322	31.3	99.5	1.191.0	9.9
5.000— 8.000	92,5	564	21.6	47.6	494.8	12.3
8.000—12.000	34,7	317	18.4	27.9	270.7	14.6
12.000—20.000	19,7	316	26.7	30.3	259.0	18.0
20.000—50.000	11,4	335	48.5	32.9	253.6	24.3
50.000—	2,9	281	73.0	31.2	176.8	37.1
Summa:	2.566,0	6.141	261.0	426.4	5.453.6	11.2

När man vid 1936 års riksdag diskuterade en höjning av försvarsanslaget, utgick man ifrån, att en mera betydande sådan nödvändigt måste förutsätta antingen minskning av andra utgifter — varvid man framförallt tänkte på socialpolitiska sådana — eller höjning av skatterna. Då man ansåg, att vår ekonomiska bärkraft inte skulle tåla en kraftig skattehöjning, och de socialpolitiska utgifterna överlag betraktades som bundna eller ansågos böra höjas, såg man sig tvungen att begränsa höjningen av försvarsanslaget till omkring 30 miljoner kronor.

Även om vi acceptera utgångspunkten för debatten, nämligen att frågan om vår ekonomiska bärkraft självfallet borde diskuteras i första hand i statsfinansiella termer och vidare mena, att man inte kunde räkna med en kraftig skattehöjning som lösning av problemet, kunna vi ändå komma till den slutsatsen, att t. o. m. en mycket avsevärd höjning av försvarsanslaget skulle ha varit fullt tänkbar i 1936/37 års budget utan anslagsminskningar på andra håll, nämligen om man kunnat åstadkomma en effektivare taxering.

Förhållandet var nämligen det, att den offentliga hushållningen gick miste om synnerligen betydande skatteinkomster till följd av falska deklARATIONER. Om skattestrycket i praktiken varit rättvist fördelat i den meningen, att inga inkomster eller förmögenheter genom falskdeklaration kunnat undandras beskattning, så skulle statens direkta skatteinkomster budgetåret 1936/37 härigenom ha kunnat ökas med ett belopp av

samma storleksordning som hela anslaget till vårt försvar budgetåret 1935/36.

Det är ganska lätt att bevisa riktigheten av detta påstående, även om det av utrymmesskäl här inte kan bli fråga om att ingående redogöra för den kalkyl, som ligger till grund för detsamma.

Man kan räkna med att vårt lands nationalinkomst år 1935 uppgick till omkring 8.3 miljarder kronor. Denna beräkning har tagit till utgångspunkt värdet av landets totala produktion av varor och tjänster. Det är visserligen alldeles uppenbart, att en dylik beräkning är bristfällig, men man kan med visshet utgå ifrån, att den inte kan slå fel med miljardbelopp. Vidare finns det goda skäl att antaga, att det — i den mån den slår fel — är fråga om för låga värden snarare än för höga sådana. Sålunda torde en del oundvikliga dubbelräkningar mer än väl uppvägas av poster, som inte kunnat tagas med i beräkningen. Om man nu jämför denna nationalinkomst med den taxerade inkomsten för samma år, finner man en synnerligen betydande skillnad. Den taxerade inkomsten för "fysiska personer" uppgick nämligen endast till 5,5 miljarder kronor. Till denna bör dock läggas aktiebolagens outdelade vinster enligt boksluten, eftersom dessa ju inte inkluderas i "fysiska personers" inkomster men väl ha sin motsvarighet i nationalinkomsten. Men även efter denna korrigering kvarstår en skillnad på omkring 2,5 miljarder kronor.

Härmed är emellertid ingalunda sagt, att hela skillnaden måste förklaras såsom falskdeklaration. För det första äro ju alla inkomster "under strecket", d. v. s. sådana som understiga 600 kronor per år, fria från

taxering. För det andra äro vissa speciella inkomster befriade från taxering, t. ex. statliga och kommunala institutioners och "fromma stiftelsers", och för det tredje äro ju stora avdrag vid deklarationerna lagliga. Dessa poster ingå således i nationalinkomstberäkningen men inte i den taxerade inkomsten och kunna därför till en del förklara "luckan" mellan nationalinkomst och taxerad inkomst. Vidare äro diverse naturaförmåner lågt taxerade. Härvid är dock att märka, att dessa äro lågt uppskattade också i nationalinkomstberäkningen, varför denna post inte kan förklara någon större del av nämnda "lucka".

Även om man försiktigtvis försöker beräkna nämnda och en del andra mindre viktiga poster i överkant för att på så sätt förklara så mycket som möjligt av skillnaden mellan nationalinkomst och taxerad inkomst, kvarstår det dock som ett obestriddigt faktum, att långt ifrån hela skillnaden kan förklaras. Den summa, som under alla förhållanden kommer att kvarstå "oförklarad", kan inte understiga 1 miljard kronor. Det är av skäl, som antytts, mycket sannolikt, att det rörde sig om ett betydligt högre belopp. Vill man emellertid vara helt på den säkra sidan, gör man måhända klokt i att räkna med nämnda minimibelopp.

Då det gäller att förklara denna rest, har man att i första hand hänvisa till falskdeklarationer i form av dels undanhållen inkomst, dels för stora avdrag för "inkomstens förvärvande" samt i viss mån för "gäldräntor".

Då stat och kommun år 1936/37 togo ut ungefär 700 miljoner kronor i direkta skatter av en för 1935 till 5,9 miljarder kronor taxerad inkomst, ("fysiska personer" och bolag), d. v. s. omkring 12 %, kan man räkna med, att en effektiv taxering — eller om man så vill ärliga deklARATIONER — kunde ha tillfört den offentliga hushållningen omkring 120 miljoner kronor i ytterligare skatteinkomster. Detta om vi räkna med att falskdeklarationen var jämnt fördelad över alla inkomstklasser. I den mån den framförallt förekom i de medelhöga och höga inkomstklasserna, och inkomsterna därför skulle ha drabbats av den progressiva beskattningen, skulle man ha fått betydligt större extra skatteinkomster. Då de flesta falska deklARATIONERNA inte gärna kunna ha legat i de lägre inkomstklasserna, där arbetare och tjänstemän, d. v. s. löntagare, dominera, ligga 120 miljoner kronor uppenbarligen i underkant. Också på denna punkt i kalkylen äro vi således säkerligen garderade mot risken för överdrift. Om man bortser ifrån att en betydande del av nämnda belopp skulle ha gått till kommuner och landsting, och i stället räknar med att statskassan tillförts dessa skatteinkomster oavkortade — något som i detta sammanhang givetvis är fullt tillåtligt, då vi kunna räkna med oförändrade kommunala utgifter — skulle staten budgetåret 1936/37 således haft direkta skatteinkomster på omkring 420 i stället för 300 miljoner kronor.

Det är av ett visst intresse att mot bakgrunden härav studera ovan återgivna *tabell 3*, som utvisar skatteuttaget ur olika inkomstklasser. Man finner, att med den inkomstfördelning och den utformning av skatte-

trycket i progressiv riktning, som vi hade redan före kriget, skulle en skärpning av beskattningen av de högre inkomsterna endast ha gett ett förhållandevis ringa utbyte för staten. Redan före kriget fanns det i själva verket mera att ta genom att avslöja falskdeklarationerna än genom att höja skatterna på de höga inkomsterna. Om man nämligen tänker sig, att ur 1938 års inkomster över 30.000 kronor skatter tagits ut enligt nu gällande — således i förhållande till 1938 kraftigt höjda — skattesatser, så skulle detta ha tillfört stat och kommun omkring 100 miljoner kronor i ytterligare skatteinkomster. Men, som vi nyss konstaterat, skulle ett avslöjande av falskdeklarationer redan då ha kunnat tillföra statskassan minst 120 miljoner kronor.

Det måste således understrykas, att vi före kriget utan tvivel skulle kunnat hålla ett betydligt starkare försvar än det vi hade, utan att det behövt innebära ökad belastning av statsfinanserna, d. v. s. utan att det behövt betyda en tyngre skattebörda eller innebära inskränkning av statens eller kommunernas verksamhet på socialpolitiska eller andra områden.

Det kan invändas, att en beräkning av detta slag kanske endast är teoretiskt riktig, eftersom de praktiska svårigheterna, då det gäller att åstadkomma en verkligt effektiv och rättvis taxering, måhända äro oöverstigliga. Detta må vara åtminstone delvis sant. Men det är ändå av stor betydelse, att man gör klart för sig riktigheten av slutsatsen, om man vill förstå en viktig sida av den ekonomiska bärkraftens problem och få en utgångspunkt för praktiska åtgärder. Tydligt är, att

här fanns och alltjämt finns en praktisk uppgift av allra angelägnaste slag att lösa.

Det blir anledning att i fortsättningen återkomma till det allvarliga missförhållande, som vi här kunnat peka på. Det har nämligen snarare skärpts än förlorat i betydelse under de gångna krigsåren. Här är också fråga om något, som man alltjämt lätt glömmer bort, när man diskuterar vårt lands ekonomiska möjligheter att vidmakthålla ett starkt försvar.

II.

**Försvaret och vår ekonomiska bärkraft
under kriget.**

Om man ser tillbaka på den ekonomiska och statsfinansiella utvecklingen under de gångna krigsåren, kommer onekligen förkrigsdebatten om våra försvarsutgifter i en rätt egendomlig dager. Utvecklingen av försvarsanslagen sedan 1939 i förhållande till samtliga statsutgifter framgår av följande *tabell 4*, där för jämförelses skull försvarsutgifterna samt deras procentuella andel av samtliga egentliga statsutgifter under förra världskriget angivits.

Tabell 4.

**Försvarsutgifter i förhållande till samtliga
egentliga statsutgifter.**

I. 1938/39—1943/44.

Budgetår	Samtliga egentliga statsutgifter milj. kr.	Försvarsutgifter milj. kr.	Försvarsutgifter i % av samtliga statsutgifter
1938/39	1223	234	19
1939/40	2371	1289	54
1940/41	3213	2010	63
1941/42	3340	1847	55
1942/43	3718	2065	56
1943/44	3759	2037	54

II. 1914—1919.

Kalenderår	Samtliga egentliga statsutgifter milj. kr.	Försvarsutgifter milj. kr.	Försvarsutgifter i % av samtliga statsutgifter
1914	193	87	45
1915	248	114	46
1916	284	142	50
1917	314	157	50
1918	670 ¹⁾	268 ¹⁾	40
1919	586 ¹⁾	211 ¹⁾	36

¹⁾ Det bör observeras att dessa höga siffror här endast äro uttryck för prisnivåns allmänna höjning, d. v. s. penningvärdets fall.

Utgifterna för försvaret ha således kommit upp i ett belopp, som är drygt 15 gånger större än år 1936. Samtidigt ha statsutgifterna för civila ändamål ingalunda minskats utan tvärtom avsevärt ökats. Men inte nog härmed. Genom avspärrningen västerut ha vi förlorat största delen av vår vanliga utrikeshandel. Exporten, som hade en så grundläggande betydelse för vårt folkhushåll, har sjunkit under hälften av förkrigsvolymen och har nu, sedan också handeln söderut praktiskt taget upphört, nedgått ännu mera. Importmöjligheterna ha blivit lika avsevärt beskurna, bl. a. beträffande många för vår produktion mycket viktiga råvaror. Samtidigt härmed ha stora delar av den vuxna manliga befolkningen varit inkallade i militärtjänst och således inte kunnat delta i produktionen. I genomsnitt för krigsåren har enbart industrien haft 50.000—75.000 arbetare inkallade i militärtjänst, d. v. s. 12—15 % av hela arbetarstammen. Trots detta har levnadsstandar-

den i allmänhet inte på något allvarligt sätt kommit att avvika från förkrigstidens.

Det är inte svårt att föreställa sig, vad man i allmänhet skulle tänkt, om det 1936 hade ställts i utsikt, att försvarsutgifterna skulle komma att ökas från 125 till betydligt över 2.000 miljoner kronor, att sammanlagda försvarsutgifterna under fem år skulle betydligt överstiga 10.000 miljoner kronor, samtidigt som utrikeshandeln skulle komma att tvingas ned till hälften av förkrigstidens kvantitet eller därunder. Det skulle säkerligen ha ansetts betyda fullständig statsfinansiell katastrof och vårt lands nära nog fullkomliga utarmning.

Den nationalekonomiska problemställningen.

Låt oss nu undersöka hurudan vår ekonomiska bärkraft verkligen varit i nationalekonomisk mening.

Det är knappast möjligt att på något ens tillnärmelsevis exakt sätt svara på frågan, vad kriget kostat vårt folkhushåll. Detta alldeles frånsatt, att vi inte kunna veta, vilken vår ekonomiska utveckling skulle ha blivit, om inte kriget kommit. Vi kunna emellertid beräkna, att vår levnadsstandard under de första krigsåren sjönk med 10—20 procent. Man kan nämligen statistiskt undersöka konsumtionens förändringar från år till år med en förhållandevis stor säkerhet och finna, att konsumtionsvolymen, d. v. s. konsumtionens värde omräknat i 1939 års priser, fram till 1942 sjunkit ned till i genomsnitt 80—90 % av 1939 års. Under krigets senare år har konsumtionen åter kunnat ökas i betydande grad.

Tabell 5 ger en konkret bild av hur konsumtionen förskjutits beträffande en del viktigare varugrupper.

Tabell 5.
Konsumtionsvolymen av vissa viktigare varuslag
1935—1943.

(Värde under resp. år uttryckt i 1939 års priser
samt indextal med 1939 = 100.)

Varuslag	År								
	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943
Födo- och njutningsämnen:									
milj. kr.	3.024	3.091	3.192	3.293	3.360	3.089	2.834	2.644	2.756
index:	90	92	95	98	100	92	84	79	82
Kläder:									
milj. kr.	720	794	863	875	979	833	743	674	806
index:	74	81	88	89	100	85	76	69	83
Inventarier:									
milj. kr.	614	674	763	795	851	735	731	779	780
index:	72	79	90	93	100	86	86	92	92

Av denna tabell att döma skulle vi år 1943 haft ungefär samma genomsnittliga standard som i mitten av 1930-talet; vad födoämnen beträffar dock lägre men vad inventarier angår i gengäld högre. Emellertid tar en sådan beräkning icke hänsyn till kvalitetsförsämringen, som i vissa fall varit rätt betydande.

Nu bör också tilläggas, att minskningen av konsumtionsvolymen — bortsett ifrån att den inte visar kva-

litetsförsämringen — i och för sig inte nödvändigtvis behöver vara ett uttryck för vad kriget kostat vårt folkhushåll. Det skulle nämligen i och för sig vara tänkbart, att sänkningen av konsumtionen kunnat bli så måttlig endast genom att vi tärt på våra kapitaltillgångar. Om vi t. ex. kunnat något så när uppehålla konsumtionen av kött och fläsk endast tack vare stora nedslaktningar, så skulle man ju kunna säga, att kriget kostat mera, än vad som framgår av den faktiska minskningen i konsumtionen. Nu är emellertid utan tvivel förhållandet det, att någon allmän kapitalförtäring av betydelse inte skett. Vår kreatursstock har inte minskats nämnvärt. Inte heller ha — egendomligt nog — våra skogar i allmänhet blivit så starkt uthuggna, att vi här kunna tala om någon betydande kapitalförtäring. Vidare har minskningen av våra råvarulager, i den mån det överhuvud taget är fråga om minskning, varit betydligt mindre, än man kanske i allmänhet föreställer sig. Vår industriella produktionsapparat har visserligen på sina håll blivit rätt försliten, men gjorda undersökningar visa, att det inte heller här kan vara tal om någon betydande kapitalförtäring. Man kan därför räkna med att konsumtionsvolymens faktiska nedgång, om man bortser från kvalitetsförsämringen, är ett tämligen rättvisande uttryck för vad kriget kostat oss. Alldeles självfallet räkna vi härvid inte med vad det kostat i ökad arbetstid m. m. och vidare inte med av kriget föranledda internationella ekonomiska förändringar, som kunna få konsekvenser för vårt ekonomiska läge i framtiden,

Man kan fråga sig, hur denna utveckling varit möjlig. Hur har vårt lands ekonomiska bärkraft kunnat vara så stor? Hur kan det komma sig, att vi kunnat klara vår ekonomi så bra, när vi dock under så ogynnsamma förutsättningar för vår utrikeshandel kunnat uppnå en aktningvärd styrka hos vår försvarsmakt? Det allmänna svaret härpå är, att det varit möjligt tack vare en mobilisering av tidigare outnyttjade produktiva resurser. Den mänskliga arbetskraften har härvid utnyttjats mera än tidigare; inte så mycket genom att arbetslösa dragits in i produktionen — arbetslösheten var omedelbart före kriget obetydlig — som genom övertidsarbete, ökad användning av kvinnlig arbetskraft m. m. Man kan också hänvisa till att det ekonomiska framåtskridandets krafter i så hög grad ställts i krigsproduktionens tjänst. Försvarsansträngningen har för hela folkhushållets del inte i högre grad behövt knappa in på den civila behovstillfredsställelsen, men den har krävt extraordinära ansträngningar. Naturligtvis har den också ofta medfört mycket kännbara ekonomiska förluster för vissa enskilda personer och affärsföretag, förutom personliga uppoffringar genom inkallelser och dylikt. Men den sänkning av levnadsstandarderna, som skett, är säkerligen mindre betingad av försvarsbördan än av avspärrningens ogynnsamma inverkan på vår ekonomi.

För att förstå hur en dylik totalmobilisering av landets produktiva resurser i försvarets och folkhushållets tjänst kunnat genomföras, måste man något närmare sätta sig in i hur vår ekonomi utvecklats under de gångna krigsåren och inte minst i den ekonomiska

politikens problem. Frågan om vår ekonomiska bärkraft blir nämligen till sist i ett mycket väsentligt hänseende en fråga om en rationell politik. Detta är en av de slutsatser, som vi kunna komma fram till och som vi lägga stor vikt vid i vårt sammanfattande omdöme om vår ekonomiska bärkraft, sedd på något längre sikt. För att förekomma missförstånd böra vi dock förutskicka, att vår försvarsansträngning i produktionshänseende naturligtvis också har en rent teknisk och organisatorisk sida. Den mobilisering av våra resurser, som ägt rum, har givetvis förutsatt lösningen av en mångfald skiftande tekniska och organisatoriska problem inom företagen och jordbruket liksom inom hela den statliga och kommunala s. k. krisförvaltningen. Men det är icke detta vi här intressera oss för. Det gäller här folkhushållets problem i en vidsträcktare bemärkelse. Låt oss alltså undersöka, hur detta lösts under de gångna krigsåren.

Spänningen mellan köpkraft och varutillgång.

Medan före kriget en mycket ringa del av landets produktiva resurser var sysselsatt för försvarets räkning — kostnaderna för försvaret uppgingo ju endast till några få procent av nationalinkomsten — överförde staten efter krigsutbrottet efter hand produktionskrafter från civil till militär produktion genom att göra allt större beställningar av krigsmateriel i industrien. Samtidigt härmed drogs en stor del av den manliga befolkningen från civil produktion till militärtjänst. I samma

mån, som produktionskrafter omställdes och arbetskraft genom militärtjänst drogs från civil produktion, fingo vi en tendens till minskad tillgång på civila förnödenheter. Därtill kom, att vår import av dylika varor försvårades högst avsevärt efter april 1940, d. v. s. sedan den s. k. Skagerackspärren tillkommit. *Emellertid hade vi inte samtidigt härmed en minskning av allmänhetens inkomster i pengar räknat, d. v. s. av dess köpkraft.* Tvärtom ledde statens stora utbetalningar, som voro nödvändiga för att åstadkomma nämnda produktionsomställning och försvarsberedskap samt vidare förlängd arbetstid, höjda priser på jordbruksprodukter, lönehöjningar och dylikt, till att nationalinkomsten i pengar räknat steg. *Följden härav blev en spänning mellan köpkraft och varutillgång.* Detta uppmuntrade till forcerad produktion av civila förnödenheter, till ett fullt utnyttjande av alla tillgängliga produktionsresurser. Den enskilda företagsamheten stimulerades också till tekniska och organisatoriska förbättringar på många områden. Schematiskt uttryckt inträffade alltså följande: på grund av statens stora utgifter, som inte på långt när motsvarades av inkomster, med andra ord på grund av budgetens "underbalansering" — som ju ur rent statsfinansiell synpunkt inte kunde kallas sund — minskades produktionen av civila förnödenheter inte så mycket som annars skulle ha blivit fallet, när produktionskrafter omställdes till krigsproduktion. Vårt lands ekonomiska bärkraft visade sig vara helt annan, än man tidigare kunnat föreställa sig.

När de produktiva resurserna emellertid blivit utnyttjade, men staten alltjämt var tvungen att göra stora

utbetalningar för krigsproduktion och försvarsberedskap, kom man i ett nytt läge. Från och med då måste spänningen mellan köpkraft och varutillgång leda till antingen allmänt stigande priser eller överskott av insättningar på bank, pengar "i byrålådan" eller på annat sätt "överblivna pengar". Därmed stodo vi inför en uppenbar fara för *inflation*.

Kampen mot inflationen.

Skall man förstå, vari det stora problemet försvarets-ekonomien legat under de gångna åren, måste man inse, att det inte varit den största svårigheten att pressa fram den produktion, som försvarets utbyggnad, försvarsberedskapen och folkförsörjningen krävde, utan att det stora problemet varit att hindra, att omställningen från freds- till krigsproduktion medförde inflation. Då vårt lands ekonomi inte hotades av själva försvarsansträngningen i och för sig utan av en av dess så att säga patologiska följder, nämligen inflation, blev *kampen mot inflationen det ekonomiska huvudproblemet vid femårsplanens och försvarsberedskapens genomförande*. Man kan med allt skäl understryka, att en inflation skulle ha lamslagit vår produktionsförmåga, att vårt lands ekonomiska bärkraft skulle ha blivit nedsatt på ett ödesdigert sätt.

Det torde knappast vara nödvändigt att närmare förklara, vad som menas med en inflation. Dess innebörd, nämligen en fortskridande försämring av penningvärdet, torde vara allmänt känd liksom dess konsekvenser, en utarmning av särskilt alla löntagare, pensionärer m. fl.,

ja, överhuvud taget av folkets stora massa, samt en allmän desorganisation av hela näringslivet. Två element i en typisk inflationsprocess böra emellertid särskilt framhållas. För det första vad som kallas "prislönespiralen". Härmed menas, att stigande priser på konsumtionsvaror höja den levnadskostnadsindex, efter vilken den stora massan löntagares löner delvis regleras, så att de stigande priserna automatiskt leda till höjningar av lönenivån. I ett läge, då produktionsresurserna äro fullt utnyttjade, följa härav ytterligare höjda priser, eftersom spänningen mellan köpkraft och varutillgång då ytterligare skärpes. Detta ger anledning till nya lönehöjningar o. s. v. i ett ödesdigert kretslopp. För det andra kunna stigande priser ge företagare ökade inkomster, nämligen i den mån kostnaderna icke stiga i samma takt. Detta kan föranleda spekulativ verksamhet, som i sin tur ger anledning till stigande priser, varför man även här kan tala om ett ödesdigert kretslopp.

Förstår man innebörden av en inflationsprocess, förstår man också, att faran ingalunda endast kom från den primära spänningen mellan köpkraft och varutillgång i och för sig, utan att varje prisstegring i det läge vi haft under kriget medfört inflationsrisker. Det är alltså klart, att till exempel den mycket starka höjningen av priserna på importerade varor utgjort en inflationskälla. En annan faktor att räkna med i detta sammanhang är den dyra ersättningsproduktionen. I verkligheten kan man räkna med att den primära ökningen av produktionskostnaderna varit den mest betydelsefulla orsaken till de prisstegringar, som faktiskt inträffat under de gångna krigsåren.

Uppgiften för den ekonomiska politiken i det läge, då inflationshotet blivit en realitet, var att möta situationen på i huvudsak tre olika vägar. Man borde nämligen dels hindra tillskotten av penninginkomster från att direkt göra sina prisuppdrivande verkningar gällande, dels motverka den s. k. prislönespiralen i den mån prishöjningar voro oundvikliga, dels genom subventioner och dylikt hindra kostnadsökningarna från att leda till prishöjningar på konsumtionsvarorna.

Mot bakgrunden av det nu anförda förstår man, att det nationalekonomiska problemet vid sidan av det tekniska och organisatoriska vid genomförandet av femårsplanen och försvarsberedskapen således inte bestod i att skaffa pengar utan bl. a. i att draga in från folkhushållet eller neutralisera en inkomstström, som annars skulle ha kunnat driva upp priserna och medföra inflation. Att det inte i första hand var fråga om ett statsfinansiellt problem i den mening man uppfattade ett sådant före kriget, blir ju i själva verket självklart, när man tänker på hur finansieringen av försvarsutgifterna faktiskt gått till. Försvarets stärkande krävde snabb handling. Statens löpande inkomster räckte härvid inte till, men man kunde inte vänta med försvarsutgifterna tills man fått in pengar genom höjda skatter. Man var tvungen att direkt eller indirekt vända sig till den sedelutgivande riksbanken, d. v. s. så att säga själv tillverka pengar. Sedan blev problemet emellertid att se till att detta tillskapande av nya pengar inte ledde till inflation. Detta är något helt annat än att säga, att problemet var att skaffa pengar för att finansiera försvaret. Vill man ha en riktig

syn på den ekonomiska bärkraftens problem under kriget, måste man klart inse detta.

S k a t t e h ö j n i n g a r n a .

Det kanske mest näraliggande sättet att lösa en inflationsskapande spänning mellan köpkraft och varutillgång kan sägas vara en *höjning av skatterna*. Detta sätt har också i hög grad kommit till användning. Statens totala skatteinkomster — således såväl de direkta som de indirekta skatterna — överstego före kriget knappt 1.100 miljoner kronor men ha nu stigit till betydligt över 2.000 miljoner kronor. Men varför har man inte ökat skatterna ännu mera? Det kan inte göras gällande, att det skulle ha varit omöjligt att uttaga t. ex. dubbelt så höga skatter. Detta framgår ju tydligt av vad som förut sagts angående den faktiska inkomstutvecklingen. Vad som emellertid gjort denna väg oframkomlig har för det första varit, att man måst ta hänsyn till att ytterligare höjda skatter helt eller delvis skulle ha gått ut över sparandet. Någon nettominskning av konsumtionsefterfrågan skulle härigenom inte ägt rum, varför ingenting skulle ha vunnits i kampen mot prishöjningstendenserna. För det andra måste man tänka på vissa verkningar på hela näringslivet av ett så drastiskt ökat skattetryck, på risken för minskad företagssamhet inom för folkhushållet betydelsefulla områden. För det tredje hade man att ta hänsyn till de sociala orättvisor, som skulle ha blivit följderna av ett ännu hårdare skattetryck. Då ju, som vi tidigare utrett, anmärk-

ningsvärt stora delar av de verkliga inkomsterna uppenbarligen inte deklarerats, skulle nämligen det skärpta skattetrycket på ett orimligt sätt ha gått ut framförallt över dem, som inte ha möjlighet att medvetet eller omedvetet undandra sina inkomster från taxering och beskattning, d. v. s. i första hand löntagare. Redan med den nuvarande skattebelastningen ligger en allvarlig social orättvisa i skattetryckets mycket ojämna fördelning med tanke på de utnyttjade möjligheterna till falskdeklaration. Vi se således, hur det problem, som vi inledningsvis togo upp, ingalunda förlorar sin aktualitet, när vi betrakta den ekonomiska bärkraftens problem nu under kriget ur folkhushållningssynpunkt.

S p a r a n d e t.

Vid sidan av en höjning av skatterna är en uppmuntran av det frivilliga *sparandet* en näraliggande väg att gå, då det gäller att förhindra inkomstutvecklingens prisuppdrivande verkningar. Sparandets roll har varit att minska efterfrågan på konsumtionsvaror och härigenom motverka prishöjningar och inflationstendenser. På så sätt har det fyllt en viktig ekonomisk uppgift. Däremot är det ett missförstånd att föreställa sig, att sparandet varit en förutsättning för stärkandet av vår ekonomiska bärkraft i den meningen, att det på förhand måst ställas till statens förfogande för att upprustning och försvarsberedskap överhuvud taget skulle vara möjlig.

Betydande ansträngningar för att främja sparandet ha som bekant gjorts från statens sida. Man kan emellertid

inte säga, att någon avgörande ökning av sparandet härigenom uppnåtts. Dessa ansträngningar ha med andra ord inte i första hand lett till att inkomster sparats, som annars skulle ha använts till att efterfråga varor. Den stora allmänheten har icke i större omfattning tecknat på de statliga obligationslånen, som sammanlagt uppgått till omkring 4.000 miljoner kronor. Dessa lån ha i stället nästan helt placerats hos de stora kreditinrättningarna och hos industrien. De pengar, som på så sätt dragits in till staten, ha varit sådana, som ändå inte skulle ha använts till att efterfråga konsumtionsvaror. Härmed är dock inte sagt, att lånen inte fyllt en uppgift i den ekonomiska politiken i kampen mot inflationen. Genom att minska penningtillgången i bankerna ha de nämligen hindrat den allmänna räntenivån från att sjunka alltför lågt. De ha med andra ord erbjudit möjligheter att placera pengar till en relativt hög ränta, och på denna väg ha de kanske minskat risken för en inflation. En mycket låg räntenivå kan nämligen under vissa förutsättningar tänkas leda till en sådan. Vi kunna inte här gå in på de ofta komplicerade sammanhangen på denna punkt. Det viktigaste är, att man inser, att den statliga upplåningen inte behövts för att *finansiera* försvarsutgifterna utan varit ett *penningpolitiskt* medel i kampen mot inflation.

Även om den statliga upplåningen, som nämnts, inte i och för sig haft någon större sparfrämjande verkan, har sparandet dock under kriget ökats högst avsevärt, varvid en del andra statliga åtgärder spelat en stor roll.

Ransoneringar, priskontroll och regleringsåtgärder.

Man kan fråga sig, vad som varit anledningen till att en stor del av inkomsterna inte efterfrågat konsumtionsvaror utan samlats upp i bankerna och på så sätt åtminstone temporärt neutraliserats och inte verkat prisuppdrivande. Det finns flera orsaker här till. Främst bör i detta sammanhang nämnas ransoneringarna. Genom dessa ha möjligheterna att använda inkomsterna begränsats, vad angår de viktigaste varorna. Man har, för att använda ett tillspetsat uttrycksätt, "fått pengar över". Ransoneringarna ha således inte endast tjänat till att rättvist fördela begränsade tillgångar utan ha också tillsammans med priskontrollen ingått som ett led i kampen mot inflationen.

Vilken roll har då priskontrollen spelat? Man kan svara, att den på två sätt varit ett outhärligt led i kampen mot inflationen och därmed i strävandena att hålla uppe vår ekonomiska bärkraft. Den har för det första haft det direkta syftet att förhindra inkomsternas prisuppdrivande tendenser i ett läge med fullt utnyttjade produktionsresurser. För det andra har den avsett att bryta den s. k. prislönespiralen. Genom att priserna inte tillåtit stiga, har höjningen av levnadskostnadsindex och därigenom de automatiska lönestegringarna begränsats. Detta har i sin tur inneburit en begränsning av tillflödet av köpkraft. Priskontrollen har således både direkt och indirekt motverkat inflationen. Det göres ibland gällande, att det skulle vara orimligt att försöka hindra en inflation genom att utöva priskontroll.

Man förbiser då bl. a. det betydelsefulla samband, som förelegat mellan prisnivåns höjning och penninginkomsternas tillväxt.

Regleringen av byggnadsverksamheten har också haft ett tvåfaldigt syfte, nämligen dels att spara på begränsade material- och arbetskraftsresurser, dels att hindra ett tillflöde av ny köpkraft. Varje verksamhet, som inte omedelbart ger tillskott av nya konsumtionsvaror till marknaden men ändå innebär utbetalning av t. ex. löner, d. v. s. köpkraft, har nämligen en tendens att driva upp prisnivån.

Man kan inte säga, att den ekonomiska politiken helt undanröjt riskerna för en inflation, även om det är uppenbart, att den hittills lyckats undvika en sådan. Det faktum, att inkomsterna uppsamlas hos kreditinrättningarna, innebär i ett läge, då de produktiva resurserna äro fullt utnyttjade, betydande faror, så länge tillflödet av penninginkomster inte kan täppas till, d. v. s. så länge försvarsberedskapens utgifter äro ofrånkomliga och den s. k. prislönespiralen inte är helt satt ur spel. Det är mot bakgrunden härav man får se den skärpning av den ekonomiska politiken mot inflation, som genomfördes hösten 1942, bl. a. genom det allmänna pris- och lönestoppet.

"Pris- och lönestoppspolitikens" huvudsyfte kan, kort uttryckt, sägas ha varit att sätta prislönespiralen ur funktion och därigenom hindra ett betydande tillflöde av ny köpkraft utan motsvarighet i ett tillflöde av nya konsumtionsförmögenheter. Den har ingått som ett oundgängligt led i strävandena att bibehålla våra möjligheter att bära försvarsbördan.

Folkhushållet och statsskulden.

Vi ha i det föregående kunnat fastslå, att "försvarsansträngningen" i och för sig ingalunda inneburit någon överansträngning av vårt lands ekonomiska motståndskraft, trots att den måst uthärdas under mycket ogynnsamma allmänna ekonomiska förutsättningar. Vi ha också kunnat konstatera, hur detta nationalekonomiskt sett varit möjligt, vilka problem den ekonomiska politiken ställts inför, och hur dessa kunnat lösas. Vi ha på så sätt kunnat låta de rent statsfinansiella problemen träda i bakgrunden. Vi kunna draga den slutsatsen, att alla statsfinansiella svårigheter, som inte äro en direkt avspiegling av verkliga folkförsörjningssvårigheter, endast äro av formell art och inte kunna resa några verkligt allvarliga problem för folkhushållet. Det är nyttigt att alltid hålla detta i minnet. En god folkförsörjning och ett bärkraftigt näringsliv å ena sidan och statsfinansiella svårigheter å den andra utgöra en inre motsägelse. Däremot är — inom parentes sagt — en relativt tillfredsställande statsfinansiell ställning fullt förenlig med dåliga ekonomiska konjunkturer. Den moderna historien i utlandet visar flera exempel härpå. Det har då varit fråga om fall, där staten underlåtit att försöka föra en sådan ekonomisk politik, som väl på kort sikt skulle inneburit en försämring av det statsfinansiella läget, men som på längre sikt mer än väl skulle ha betalat sig för både folkhushållet och statsbudgeten.

Häremot kanske invändes: vi ha i Sverige dock skaffat oss en betydande statsskuld. Kommer inte detta att betyda en belastning av vår ekonomi i framtiden? Be-

tyder det inte, att vi skjutit kristidens bördor över på framtiden? Då denna fråga är viktig vid varje diskussion om vår ekonomiska bärkraft, skola vi ägna den en stunds uppmärksamhet.

Ökningen av vår statsskuld i förhållande till nationalinkomsten framgår av *tabell 6*.

Tabell 6.
Statsskuld och nationalinkomst 1937—1943.

Ar	Statsskuld vid resp. års slut. milj. kr.	Nationalinkomst. milj. kr.
1937	2.342	10.300
1938	2.566	10.700
1939	2.664	11.500
1940	4.518	(12.000)
1941	6.149	(13.300)
1942	8.143	(15.200)
1943	9.688	(17.000)

Det kan tilläggas, att statsskulden numera stigit till över 10.000 miljoner kronor. Den är emellertid praktiskt taget helt en skuld till det svenska folket självt, d. v. s. de svenska statsobligationerna ha ej köpts av utlänningar. Vi ha kunnat klara vår ekonomi under kriget utan hjälp från utlandet. Då detta kunnat ske utan att vi i nämnvärd utsträckning behövt tära på våra kapitaltillgångar, är det uppenbart, att bördorna inte lastats över på framtiden. En statlig skuldsättning till det egna landets befolkning kan på intet sätt jämföras med en enskild persons skuldsättning, som i hög grad kan innebära, att aktuella problem skjutas på framtiden. Detta bör vara ganska självklart mot bakgrunden av

vår tidigare framställning men bör kanske ändå belysas ytterligare.

En ökning av statsskulden behöver inte i och för sig minska folkhushållets ekonomiska bärkraft. Denna sammanhänger nämligen helt med de verkliga national-ekonomiska produktionsresurserna. Om den statliga skuldsättningen, såsom fallet varit under kriget, ytterst betingas av en nödvändig krigsproduktion och beredskap, så är det denna krigsproduktion och beredskap, som är en börda för folkhushållet, och inte skuldsättningen i och för sig. Vi återkomma på så sätt till den grundregel, som vi flera gånger tidigare framhåvt, nämligen att frågan om vår ekonomiska bärkraft i första hand måste ses såsom ett nationalekonomiskt problem, som ett folkhushållets problem, och inte såsom ett statsfinansiellt sådant.

Statsskuldens ökning är med andra ord bara en återspeglning i "penningsfären" av utvecklingen inom "folk-hushållningssfären". Detta framgår ju för övrigt också av det sätt, på vilket skuldsättningen tillkommit, något som vi tidigare skildrat. Den har ju tillkommit genom att staten i efterhand tagit upp framförallt obligationslån inom Sverige, när läget inom folkhushållet utvecklats därhän, att faran för inflation gjorde sig gällande. Staten har alltså inte lånat för att under krigsåren slippa belasta folkhushållet med försvarsbördan utan för att bekämpa inflationstendenser.

Detta förhållande utesluter emellertid inte, att statsskuldens ökning ur andra synpunkter kan medföra problem i framtiden. Det betyder bara, att dessa problem inte ligga på det plan, som man

gärna föreställer sig. Om nämligen staten i framtiden måste förränta och amortera sina "försvarslån" medelst skatteinkomster, så innebär detta, att en belastning av de lägre inkomsttagarna *då* kanske blir ofrånkomlig, medan innehavarna av statsobligationerna, som inte i första hand äro att söka i samma inkomstklasser, gynnas härav. På så sätt uppstår i framtiden ett "fördelningsproblem" — ett skattetrycksproblem.¹⁾ Men detta ligger alltså på ett helt annat plan än det national-ekonomiska; det rör inte folkhushållets ekonomiska bärkraft såsom sådan. Vi nöja oss därför med att framhålla, att den svenska statsskulden dock är förhållandevis obetydlig, då den ju endast uppgår till ett belopp, som är av samma storleksordning som vårt folks årliga taxerade inkomst just nu. Om man antar, att denna inkomst efter kriget ökas i samma takt som i genomsnitt under 1930-talet, d. v. s. med omkring 200 miljoner kronor — under 30-talets sista år med omkring 400 miljoner kronor — årligen, förstår man, att inte heller detta "fördelningsproblem" behöver bli av verkligt allvarlig karaktär.

Försvarsbördans fördelning.

Vi ha diskuterat folkhushållets ekonomiska bärkraft under kriget men inte annat än i förbigående berört frågan, hur försvarsbördan belastat olika samhällsklas-

¹⁾ Det kan erinras om att den ofta aktuella frågan om s. k. "engångsskatt på förmögenhet" sammanhänger med denna problemställning på "fördelningens" område.

ser och samhällsgrupper. Det är emellertid självfallet, att även denna måste beaktas. Såge man endast till folkhushållet i dess helhet, skulle man få en ensidig bild.

Man kan se frågan om hur kristidens ekonomiska börda fördelats ur två olika synvinklar. Man kan nämligen försöka bilda sig en uppfattning om, hur olika samhällsklasser och samhällsgrupper fått sina inkomster förändrade med hänsyn till levnadskostnadernas förändring, d. v. s. om realinkomsterna. Men man kan också undersöka, hur skatterna belastat inkomster av olika storlek d. v. s. skattetryckets fördelning. Då den förra frågan inte har ett så direkt samband med försvarskostnaderna som den senare utan mera med förändringen i vårt allmänna ekonomiska läge, skola vi här endast uppehålla oss vid den senare.

Om man undersöker, hur staten och kommunerna beskattat olika inkomster under kriget, kan man få fram följande tabell för år 1944, som kan jämföras med *tabell 3* på sidan 15.

Ett studium härav ger emellertid inte ensamt ett svar på frågan, hur skattetrycket fördelat sig på de olika taxerade inkomsterna. Man måste nämligen också ta hänsyn till hur de indirekta skatterna verkat.¹⁾

¹⁾ Det bör också framhållas, att tabellen inte ger något riktigt intryck av skatteprocenten på olika individuella inkomster, eftersom denna ju beror både på inkomstens art — inkomst av förmögenhet beskattas högre än inkomst av tjänst — och på inkomsttagarens försörjningsbörda m. m.

Tabell 7.
Taxerad inkomst och uttag av direkta skatter.
i olika inkomstklasser år 1944.
 (1943 års inkomster.)
 Preliminär beräkning.

Inkomstklass (tax. belopp) kr.	Antal taxer- rade (i tu- sental)	Taxerat belopp milj. kr.	Statsskatt milj. kr.	Kommun- alskatt milj. kr.	Behållen inkomst milj. kr.	Skatt i % av tax. belopp.
600— 2.000	1.038,1	1.300,8	28,7	55,8	1.216,3	6,5
2.000— 3.000	589,8	1.423,4	62,5	104,1	1.256,8	11,7
3.000— 5.000	785,8	3.003,9	166,1	271,6	2.566,2	14,6
5.000— 8.000	363,2	2.281,3	192,3	230,6	1.858,4	18,5
8.000—12.000	104,7	999,6	110,0	106,1	783,5	21,6
12.000—20.000	48,4	728,5	123,5	77,6	527,4	27,6
20.000—50.000	21,6	617,1	159,8	67,3	390,0	36,8
50.000—	3,8	348,2	160,2	37,0	151,0	56,6
Summa:	2.955,3	10.702,8	1.003,1	950,1	8.789,6	16,5

Tabellen ger på ett sätt ett något för starkt intryck av skattetryckets progressivitet, d. v. s. av dess förhållandevis större belastning av de högre inkomsterna. De indirekta skatterna, skatterna på konsumtionen, äro nämligen mest kännbara för de lägre inkomsttagarna, som använda en relativt större del av sina inkomster till köp av konsumtionsvaror. Beräkningen av skattetrycket med hänsyn till denna omständighet är emellertid mycket komplicerad, och vi kunna här inte gå in på en sådan. Vi gå förbi denna punkt så mycket hellre som skattebördan i verkligheten fördelats ojämnt inom samma inkomstklass på grund av de tidigare berörda möjligheterna till falskdeklaration.

Tar man upp denna fråga mot bakgrunden av de gångna krigsårens utveckling av inkomster och skatter,

visar det sig, att endast ungefär $\frac{1}{4}$ av värnskatten skulle ha varit behövlig, därest inga möjligheter att undandra inkomster från beskattning förelegat. Även om man räknar i underkant, kommer man nämligen till det resultatet, att inkomster på tillsammans drygt 1.700 miljoner kronor varje år undandragits beskattning under de två—tre senaste åren. Med det nu föreliggande skatteuttaget betyder detta, att statskassan årligen be- dragits på minst 300 miljoner kronor i skatteinkomster, om vi liksom i vår tidigare kalkyl räkna med oförändrade kommunalskatter.

Försvarsbördan kan utan tvivel sägas ha ekonomiskt burits i första hand av dem, som inte kunnat deklarerera falskt och då särskilt fasta löntagare. Därtill kommer att de fasta löntagarna fått sina realinkomster förhållandevis starkt sänkta trots indexregleringen av lönerna.¹⁾ Även om påfrestningen på deras ekonomi inte ens härigenom i allmänhet — vi bortse självfallet härvid från åtskilliga individuella fall — blivit verkligt allvarlig, är det dock tydligt, att möjligheterna att bära ytterligare belastningar här rätt snart skulle ha blivit uttömda. Däremot fanns således en mycket betydande bärkraft hos stora folkgrupper, som inte fått nämnvärd känning av det skärpta skattetrycket utan endast i viss mån av de allmänna ransoneringarna.

¹⁾ Det kan i detta sammanhang erinras om att systemet med indexreglering av löner under kriget bibehållits i syfte att motverka en annars ännu orättvisare fördelning av krisbördorna. I den mån "kakans" storlek varit given, är ju annars ett dylikt system meningslöst.

Sammanfattning och allmänna slutsatser.

Den första förutsättningen för att man skall kunna bedöma vårt lands ekonomiska motståndskraft samt dess möjligheter att skapa och vidmakthålla ett starkt försvar är, att man ser problemet främst såsom ett nationalekonomiskt sådant, såsom en fråga om vårt folkhushålls möjligheter att underhålla en god försvarsberedskap och producera krigsmateriel samtidigt med civila förnödenheter. Vi ha visat, i hur hög grad bärkraften i denna bemärkelse sammanhänger med den ekonomiska politiken. Den statsfinansiella sidan av saken utgör inte det verkliga problemet.

Det är på intet sätt en smaksak, om man vill se den ekonomiska bärkraften som ett nationalekonomiskt eller ett statsfinansiellt problem. Det kan inte råda det ringaste tvivel om att vår ekonomiska motståndskraft och därmed våra faktiska möjligheter att bära försvarsbördan skulle ha blivit ringa, om vi i början av kriget försökt pressa in försvarsutgifterna inom en balanserad budget, d. v. s. om staten genom utomordentligt kraftigt ökade skatter och radikalt nedskurna civila utgifter försökt *börja* med att skaffa pengar i hela den utsträckning, som försvarsutgifterna krävde. En bedömning av vårt lands ekonomiska bärkraft vid slutet av 1930-talet skulle uppenbarligen gett ett mycket nedslående resultat, om den skett ur statsfinansiell synpunkt. Hade den däremot grundats på en bedömning av våra faktiska nationalekonomiska resurser, skulle resultatet ha blivit uppmuntrande. Med tanke på en nationalinkomst av över 11 miljarder kronor och stora, delvis outnyttjade,

naturtillgångar, en ekonomiskt och tekniskt i stort sett välrustad industri och ett förhållandevis effektivt jordbruk och vidare med tanke på att vi förfogade över för sin uppgift väl skickade arbetare, tjänstemän och företagare och slutligen i viss mån utarbetade planer på en krisförvaltningsapparat, kunde möjligheterna att bära försvarskostnader på 2 miljarder kronor årligen inte te sig alltför små.

Förhållandet mellan ekonomisk bärkraft inom ett folkhushåll och statens finanser är inte detsamma som förhållandet mellan enskilda personers¹⁾ eller affärsföretags ekonomiska motståndskraft och dessas finanser, d. v. s. tillgång till pengar och kreditmöjligheter. Naturligtvis finns det samband mellan folkhushållets ekonomi och statsfinanserna på många sätt, men svaga statsfinanser skapa inte med nödvändighet ett ekonomiskt svagt folkhushåll eller omvänt. Statens utgiftsmöjligheter begränsas i och för sig inte av till exempel "skatteunderlaget". Mycket vore vunnet, om man, så snart det gäller en statsutgift, alltid i stället för att fråga, hur staten skall kunna finansiera den, frågade, vad följden blir av ifrågavarande statsutgift för folkhushållet eller en del därav. *Statens utgifter äro nämligen ekonomisk-politiska medel i dess hand och måste bedömas såsom sådana.* Om en frikostig statlig utgiftspolitik leder till för folkhushållet vådliga konsekvenser, något som i och för sig naturligtvis är fullt tänkbart, så har detta inte direkt något att göra med att staten eventuellt "lever över sina tillgångar" utan med utgifternas karaktär och användning, kanske med det

enskilda näringslivets psykologiska reaktion inför statens politik eller med statens eventuella underlåtenhet eller oförmåga att kombinera denna utgiftspolitik med andra ekonomisk-politiska åtgärder, t. ex. av inflationsbekämpande slag. Om vi under kriget hade fått en verklig inflation, hade denna inte kunnat betraktas som en *nödvändig* följd av statens stora utgifter, utan som en följd av att statens allmänna ekonomiska politik, penningpolitik, priskontroll, ransoneringar m. m. misslyckats, eller av omständigheter, som staten inte kunnat ha något inflytande på. Som vi här utrett, hade de stora statsutgifterna under det nu pågående kriget lett till en tidigare inte anad mobilisering av våra faktiska ekonomiska resurser.

När man konstaterat, att försvarsbördan trots allt kunnat bäras ganska väl, att den inte i högre grad tvingat till en nedpressning av vår levnadsstandard, får man emellertid inte glömma, att det krävts extraordinära produktionsansträngningar eller att en ekonomisk utveckling, som kanske annars skulle ha ägt rum, uteblivit. Man får med andra ord inte glömma bort, att kriget kostat oss ökad arbetstid o. dyl., eller att en totalmobilisering av faktiskt föreliggande produktionsresurser inte är detsamma som ekonomisk *utveckling*.

Den andra förutsättningen för en riktig bedömning av bärkraften är, att man ser, att frågan om *fördelningen av försvarsbördan* inte får skjutas i förgrunden på *bekostnad* av frågan om vårt folkhushålls faktiska bärkraft. Man får med andra ord inte betrakta folkhushållets totala bärkraft som given och bara disku-

tera, hur bördan skall fördelas. Krigsårens utveckling har här gett en nyttig tankeställare.

Den omständigheten, att frågan om fördelningen inte får undanskymma en ännu viktigare fråga, betyder naturligtvis inte, att den är oväsentlig. Den bör givetvis i hög grad ägnas uppmärksamhet. Vi ha på denna punkt kunnat påvisa ett inte tillräckligt beaktat förhållande, nämligen att fördelningen av försvarsbördan under kriget ingalunda varit sådan som den ser ut på papperet. Granskar man "fördelningsproblemet" på ett realistiskt sätt, får man alltså också på denna punkt en delvis annan bild av vår ekonomiska bärkraft än den vanliga.

Ser man mot framtiden, är det uppenbart, att krigsårens lärdomar ha det största principiella intresse. Vi veta nu, att vi även under mycket ogynnsamma yttre förutsättningar kunna visa upp en betydande ekonomisk motståndskraft, om vi lyckas föra en rationell ekonomisk politik. Men vi ha också fått en uppfattning om det pris, vi måste betala härför. Detta ger oss en god bakgrund för en avslutande diskussion om våra ekonomiska problem i framtiden, om möjligheterna att vidmakthålla ett tillräckligt försvar och det pris, vi måste vara beredda att betala härför.

III.

Försvar och ekonomi i framtiden.

När Försvarskommissionen år 1936 gjorde en framtidsbedömning av de ekonomiska faktorerna och försvaret, diskuterades problemet, såsom redan tidigare påpekats, inte i nationalekonomiska termer utan i statsfinansiella sådana. Det var inte fråga om en diskussion angående möjligheterna för vårt folkhushåll att åstadkomma den produktion, som skulle behövas för olika "försvarsprestationer", om konsekvenserna härav för levnadsstandarden på olika håll i samhället o. s. v. och naturligtvis ännu mindre om den ekonomiska politikens möjligheter att inverka på den ekonomiska utvecklingen. Frågan gällde endast, hur statsfinanserna skulle påverkas.

Det har varit vår genomgående huvudtes i hela den föreliggande framställningen, att en sådan utgångspunkt inte är den lämpligaste, om man vill komma fram till en realistisk uppfattning om den ekonomiska bärkraften. Vi skola naturligtvis därför, när det gäller en framtidsbedömning, i stället se problemet som ett folkhushållningsproblem.

Vid en dylik bedömning bör man skilja mellan tiden närmast efter kriget och framtiden på något längre sikt.

Tiden närmast efter kriget.

Förutsättningarna för vidmakthållande av ett starkt försvar och en viss beredskap *under en period närmast efter kriget* bli i och för sig troligen något mindre goda än de hittills varit under kriget. Importen, som ju redan nu under krigets sista skede blivit inskränkt till ett minimum, måste antagas bli starkt beskuren under kanske det närmaste året efter fredsslutet, samtidigt som en betydande export på kredit till krigshärjade länder blir nödvändig. De reala folkhushållningssvårigheterna kunna därför inte väntas bli mindre. I den mån man emellertid inte får en minskning av köpkraften i pengar räknat betyder detta ökad inflationsrisk, som ökas ytterligare av en ingalunda oviktig psykologisk faktor. Man kan nämligen vänta, att de psykologiska förutsättningar, som äro så betydelsefulla för en framgångsrik kamp mot inflation, inte längre komma att föreligga, när kriget är slut. Olika samhällsgrupper kunna väntas göra sina krav på snabb höjning av levnadsstandarden gällande, tidigare än de ekonomiska förutsättningarna härför föreligga, varav måste följa ökad inflationsrisk. Vi se ju redan nu, när krigets slut anses vara rätt nära förestående, att allvarliga tendenser i denna riktning börjat framträda.

I ett sådant läge kan det bli en allvarlig påfrestning på vår ekonomiska motståndskraft, om en betydande del av våra produktionsresurser måste ställas i försvarets tjänst. Detta beror emellertid inte på att försvarsbördan i och för sig skulle direkt hota vår folkförsörjning utan på att den ekonomiska politikens kamp mot

inflationen skulle bli försvårad. I själva verket torde folkförsörjningen inte kunna omedelbart förbättras, även om beredskapsutgifterna kunna minskas. Överföringen av arbetskraft från militärtjänst och krigsproduktion till civilt arbete kräver en viss tid, samtidigt som det kommer att vara brist på en hel del råvaror. Men en minskning av beredskapsutgifterna kan underlätta kampen mot inflation, varigenom påfrestningen på vår ekonomiska motståndskraft skulle bli mindre.

Försvaret och ekonomin på längre sikt.

Innan vi gå in på en diskussion av olika alternativa problem på längre sikt, böra vi en gång för alla fastslå, att vårt lands ekonomiska motståndskraft inte behöver *brytas ned* ens av synnerligen betydande försvarsbördor, under förutsättning att vi också i fortsättningen kunna förhindra en inflation. *Så snart det blir fråga om en verkligt betydande försvarsbörda i förhållande till nationalinkomsten, blir nämligen problemet i första hand alltid av ekonomisk-politisk natur.* På denna punkt äro krigsårens erfarenheter direkt tillämpliga på framtiden. Lösningen av ett dylikt problem kommer då att kräva samma målmedvetna ekonomiska politik, men också samma framgångsrika ansträngningar och samma uppfinningsrikedom och initiativförmåga inom vårt näringsliv som under de gångna krigsåren, vidare förmåga och vilja inom olika samhällsgrupper att för en tid avstå från krav på förbättrad standard. Men man bör också vara beredd på statlig "plan-

hushållning" av den typ vi lärt känna under krigsåren. Man får i så fall också utgå ifrån att en verkligt betydande försvarsbörda i förhållande till nationalinkomsten kommer att vara en faktor, som visserligen fördröjer framåtskridandet men som inte behöver pressa ned levnadsstandarden på något mera kännbart sätt. Man kan räkna med att det alltid finns en viss reserv av produktionsresurser, vars utnyttjande måhända verkar hämmande på det ekonomiska *framåtskridandet*, även om det kan motverka en *sänkning* av levnadsstandarden.

Låt oss nu i fortsättningen anta, att försvarsbudgeten visserligen inte kommer att vara ens tillnärmelsevis av samma storleksordning som under krigsåren, men att den å andra sidan måste ligga inte obetydligt högre än före kriget. För att underlätta den följande diskussionen kunna vi räkna med ett belopp på omkring 650 miljoner kronor, vilket är det belopp, varmed 1942 års Försvarsutredning räknar för tiden efter den s. k. femårsplanens genomförande. Vilka problem komma då att bli aktuella under olika ekonomiska lägen och utvecklingstendenser i framtiden?

Som allmän bakgrund är det lämpligt att först ge en antydning om ett par av de viktigaste allmänna ekonomiska framtidsproblemen för Sveriges del.

De allmänna ekonomiska framtidsproblemen.

Osäkerheten då det gäller en framtidsbedömning av Sveriges ekonomiska bärkraft ligger i första hand däri,

att man har så få hållpunkter för en bedömning av *svårighetsgraden* hos de problem, som kunna uppkomma. *Arten* av de svårigheter, som kunna möta efter kriget är däremot inte så svår att bedöma.

Sveriges framtida *befolkningsutveckling* uppställer särskilda problem. Man vet redan nu, att vi måste bereda oss på att tillgången på arbetskraft i de yngre arbetsföra åldrarna kommer att minska avsevärt, medan antalet äldre mer eller mindre arbetsoförmögna personer kommer att starkt öka. Den "förgubbning" av vårt folk, som med visshet kan förutses för de närmaste två decennierna, kommer självfallet att försvaga vår ekonomiska bärkraft och fördröja vår ekonomiska utveckling, om den inte kan kompenseras genom en ökning av produktiviteten, d. v. s. av ökad produktion per arbetare.

Exportmöjligheterna ha alltid spelat en betydande roll bland de faktorer, som bestämt vårt lands ekonomiska utveckling. Den snabba ekonomiska utvecklingen efter förra världskriget betingades i hög grad av de goda exportmöjligheterna, främst beträffande pappersmassa. Men också den svåra depressionen 1930—1933 sammanhänge framförallt med exporten, som då sjönk mycket kraftigt. Även i framtiden måste vi räkna med att den svenska konjunkturutvecklingen i hög grad kommer att sammanhänga med utvecklingen i de stora industriländerna.

Om man bortser från den allra närmaste tiden efter det nu pågående kriget, får man säkerligen vara beredd på, att vår export kan komma att möta stora svårigheter. Kriget har medfört djupgående föränd-

ringar i världens ekonomiska struktur. Många länder, som under fem år varit hänvisade till att klara sig utan större import, ha byggt upp en egen industri, som kan komma att i rätt hög grad göra import från Sverige efter kriget obehörlig. De krigförande länderna i väster ha dessutom under krigsåren byggt upp en utomordentligt stor tung industri för rustningsproduktion. När denna industri omställs för fredsproduktion, får den en synnerligen stor produktionskapacitet med påföljd, inte endast att den kan konkurrera med oss på världsmarknaden, utan också att den kan uppträda som *konkurrent till vår egen hemmamarknadsindustri*. Detta kan bli så mycket mer kännbart, som den säkerligen i många hänseenden står på toppen av teknisk och organisatorisk effektivitet: det har gjorts många betydande framsteg inom industrien i utlandet, som vi inte alls eller endast ofullständigt känna till här hemma.

De framtidsproblem, som vi nu snuddat vid, låta nödvändigheten av en effektivisering av produktion och distribution framträda i klar belysning. Utvecklingstakten inom vårt näringsliv i framtiden kommer att vara intimt beroende av den ekonomiska och tekniska forskningens framsteg. Vi kunna inte räkna med samma "tur", som vi haft under 1920-talet och senare hälften av 1930-talet, då ett flertal särskilt gynnsamma faktorer, delvis av engångsnatur, spelade en mycket stor roll.

Försvar och ekonomi under ogynnsamma konjunkturer.

Om vi nu med tanke på de mer eller mindre svårösta problem, som ovan antytts, först anta, att vi få

en tendens till förhållandevis ogynnsamma konjunk-
turer, får försvarsbördans ekonomiska problem en sär-
skild innebörd.

Under förutsättning att lågkonjunkturerna inte ten-
dera att bli kroniska, behöver en försvarsbudget av
den storleksordning, som det här är tal om, inte nöd-
vändigtvis i sin helhet vara en belastning av folkhus-
hållet. Detta kan förefalla paradoxalt. Det skulle ju
faktiskt innebära, att försvarsbördan under dåliga kon-
junkturer inte behöver vara särskilt kännbar. Dock
ligger i själva verket intet paradoxalt häri. Förkla-
ringen är, att ett utnyttjande av annars oanvänd pro-
duktionsförmåga inte i nämnvärd grad kan betyda en
kostnad för folkhushållet.

Emellertid gäller vår slutsats endast i den mån man
antingen inte kan eller inte anser det lämpligt att ge-
nom den ekonomiska politiken *tvinga* fram en full
sysselsättning av landets produktiva resurser i *civil
produktion*. Det är ju visserligen bättre, att maskiner
och arbetare äro sysselsatta med produktion för för-
svarets räkning, än att de inte äro sysselsatta alls; men
är det rimligt att anta, att man kommer att avstå från
en ekonomisk politik, som har möjlighet att tvinga
fram *civil* produktion till full kapacitet? — Svaret blir
i viss mån jakande. Det föreligger nämligen ett intimt
samband mellan ekonomisk utveckling på längre sikt
och växlingar mellan goda och dåliga konjunkturer.
En s. k. "konjunkturstabilisering" är därför inte något,
som under alla förhållanden är eftersträvansvärt, även
om *massarbetslöshet* till varje pris måste undvikas. En
ekonomisk politik, som vid varje tidpunkt tvingar fram

ett *restlöst* utnyttjande av alla produktionskrafter i *civil produktion*, kan visserligen självfallet förhindra praktiskt taget all arbetslöshet, men det föreligger utan tvivel risk för att i så fall den ekonomiska utvecklingen på längre sikt blir långsammare än annars. Det är här i viss mån fråga om ett dilemma. Vi kunna inte gå närmare in på detta betydelsefulla och intressanta förhållande, eftersom det skulle föra oss in på konjunkturteoriens stora område. Vi skola bara nämna ett enda exempel, som kan belysa problemets innebörd.

Om t. ex. skeppsvarv drabbas av dåliga konjunkturer, skulle ett framtvingande av produktion av handelsfartyg kunna ha ogynnsamma verkningar på längre sikt — det kan t. ex. leda till överproduktion av handelstonnage i förhållande till utvecklingen inom andra områden av näringslivet. Det kan vidare medföra ogynnsamma psykologiska verkningar på den enskilda företagarverksamheten, om staten alltför mycket ingriper i produktionen på områden, där det enskilda initiativet tidigare dominerat. Följden skulle kunna bli ytterligare minskad enskild företagsamhet. Om man då av olika skäl inte är beredd att genomföra en fullständig statlig "planekonomi", kan man lätt nog komma i det läget, att konjunkturutvecklingen blir sämre, än den skulle ha blivit utan nämnda ingrepp i den civila produktionen. Det är av denna anledning som det överhuvud taget är så svårt att genomföra en ekonomisk politik, som eliminerar konjunkturväxlingarna utan att samtidigt lägga hinder i vägen för den ekonomiska utveckling, som det enskilda näringslivet kan driva fram.

Det är alltså inte osannolikt, att man i verkligheten kommer att ställas inför önskvärdheten att — i det ekonomiska framåtskridandets intresse — underlåta att alltid tvinga fram ett restlöst utnyttjande av all produktionskapacitet i civil produktion. Men det är då av största vikt att framhålla, att en *försvarsbudget* av här diskuterade, förhållandevis begränsade storleksordning — varigenom alltså ledig produktionskapacitet utnyttjas för försvarets räkning — inte behöver innebära samma risk för långsammare ekonomisk utveckling som en ekonomisk politik, vilken vid varje tidpunkt tvingar fram full sysselsättning av alla produktionsresurser i *civil produktion*. *Försvarsutgifter äro med avseende på sina verkningar här inte jämförbara med civila utgifter*. Att staten låter produktionsresurser utnyttjas för försvarets räkning innebär nämligen bl. a. inte ett ingrepp i de "enskilda sektorerna" av näringslivet på samma sätt, som när staten framtvingar produktion på ett civilt område. Om staten genom beställningar vid till exempel skeppsvarv under en lågkonjunktur tvingar till produktion av handelsfartyg, så *kan* det, som vi nyss påpekade, medföra ogynnsamma verkningar på längre sikt inom det enskilda näringslivet, men vid beställningar av krigsfartyg är förhållandet givetvis inte detsamma.

Det är av nu antydda skäl som försvarsutgifter ur *ekonomisk synpunkt* skulle kunna vara mycket lämpliga medel, då det gäller att under en lågkonjunktur motverka en stor arbetslöshet, som ju under alla förhållanden måste undvikas. Man kan t. ex. med all rätt

göra gällande, att inte ens en mycket betydande försvarsbudget under de svåra lågkonjunkturåren i början av 1930-talet skulle ha betytt en belastning av folkhushållet, ty vi hade då stor arbetslöshet och t. ex. inom den tunga industrien en betydande outnyttjad kapacitet. Tvärtom är det troligt, att ett höjt försvarsanslag skulle haft direkt gynnsamma verkningar, eftersom det skulle ha kunnat motverka den allmänna hopkrympning av köpkraften, som var en betydande depressionsförsvårande faktor.

Vår slutsats är således, att försvarsutgifter av den storleksordning det här är fråga om i stället för att vara en belastning av folkhushållet kunna vara en fördelaktig konjunkturstabiliserande och — vad angår verkningarna på det ekonomiska framåtskridandet på längre sikt — ganska "neutral" faktor, nämligen i den mån vi under alla förhållanden tidvis måste finna oss i att åtskilliga produktionsresurser inte kunna utnyttjas i civil produktion. Alldeles utan aktualitet blir säkerligen inte ett sådant läge i framtiden, trots planerna på den "fulla sysselsättningens" politik.

Innan vi gå vidare, bör det framhållas, att frågan om fördelningen av försvarsbördan i så fall inte blir aktuell, eftersom försvaret inte blir en *extra* börda. Däremot kan det sägas, att det faktum att vissa produktionsresurser inte kunna utnyttjas i civil produktion ger upphov till ett "fördelningsproblem". Det gäller ju att "fördela" den åtminstone relativa sänkning av levnadsstandarden på kort sikt, som blir följderna härav. Men det är alltså en sak, som inte direkt har med försvaret att göra.

Till sist böra vi beröra problemet försvaret-ekonomien sådant som det ter sig i den mån man vill föra en sådan ekonomisk politik, som *under alla förhållanden tvingar fram "full sysselsättning"* av alla produktiva resurser i civil produktion. En sådan politik torde bli mera aktuell ju mera kroniska lågkonjunkturerna tendera att bli, d. v. s. ju mera vi få en tendens till kroniskt underutnyttjande av våra produktionsresurser, men kan också tänkas bli genomförd under mera kortvariga avbrott i framåtskridandet.

I så fall blir det inte fråga om ett val mellan att sysselsätta vissa produktionskrafter för försvarets räkning och att tills vidare låta dem vara outnyttjade. Alternativet till produktion för försvaret blir i stället civil produktion.

Det är uppenbart, att en försvarsutgift på omkring 650 milj. kr. årligen under sådana förutsättningar måste innebära en belastning av folkhushållet. Det är emellertid tydligt, att problemet i hög grad kommer att ligga på det ekonomisk-politiska planet inte bara därför att den "fulla sysselsättningen" kanske måste köpas till priset av en något långsammare utveckling på längre sikt och det således blir fråga om en vägning av olika målsättningar mot varandra, utan också därför att den "fulla sysselsättningens" politik i förening med försvarsutgifter av nämnda storleksordning kan aktualisera en risk för allmänna prisstegringar. Så snart man har "full sysselsättning" uppstår nämligen alltid risk för inflation. Skälen härtill ha vi i viss mån utrett, när vi diskuterade de gångna krigsårens problem. Vad som skiljer det läge vi här diskutera från läget under kri-

get, är inte så mycket problemets karaktär utan snarare dess storleksordning. Man kan ju våga räkna med att kampen mot inflationen i stort sett blir mindre svår i framtiden än under kriget.

Frågan om försvaret och ekonomin får även i ett annat hänseende samma karaktär som under kriget. Man kan nämligen utgå ifrån att *fördelningen* av försvarsbördan måste bli ett brännande problem. Vi behöva dock inte här uppehålla oss därvid. Vi ha redan påvisat, att frågan om en effektiv taxering härvidlag är den, som det då är mest angeläget att lösa. Kan denna lösas något så när tillfredsställande, kan "fördelningsfrågan" inte längre göra anspråk på något förstahandsintresse. *I så fall skulle nämligen efterkrigstidens skattebetalare knappast ha mera kännning av en försvarsbudget på omkring 650 miljoner kronor, än vad förkrigstidens skattebetalare hade av en mindre än en fjärdedel så stor sådan.*

Försvar och ekonomi under gynnsamma konjunkturer.

Det kan till en början se ut, som om den ekonomiska bärkraftens problem vid gynnsamma konjunkturer — då man alltså inte har någon nämnvärd arbetslöshet — skulle vara detsamma som vid förverkligande av den "fulla sysselsättningens" politik. Detta är också så tillvida förhållandet, som problemet även i det förra fallet särskilt under vissa omständigheter kan bli av ekonomisk-politisk natur. En kamp mot inflation kan nämligen också då bli aktuell under utpräglade högkon-

junkturår, då konkurrensen om råvaror och arbetskraft kan bli hård.

Emellertid är problemläget ingalunda i alla hänseenden detsamma vid goda konjunkturer och snabbt framåtskridande som vid en ekonomisk politik, vilken så att säga "vänder lågkonjunktur till full sysselsättning". Skälen härtill ha redan tidigare antytts: ett fullt utnyttjande av tillgängliga produktionsresurser är inte alltid detsamma som ekonomisk utveckling, vars väsentligaste innebörd är skapande av *nya* produktionsresurser. "Full sysselsättning" är med andra ord inte alltid detsamma som "högkonjunktur". Denna skillnad medför, att problemet beträffande *fördelningen* av försvarsbördan, trots att det blir aktuellt — användningen av produktionsresurser för försvarets räkning måste ju även i detta fall bli en viss belastning för folkhushållet — inte blir av fullt samma betydelse på något längre sikt. Det kan här vara tillräckligt att hänvisa till att en fördelning av en årlig försvarsbörda på omkring 650 miljoner kronor inte gärna kan bli ett verkligt besvärligt problem, om nationalinkomsten tillväxer med i genomsnitt 500—600 miljoner kronor årligen, såsom fallet var under åren före kriget. Det är inte alltid man tänker på att *inte ens ett fullständigt slopande av samtliga försvarsutgifter av här diskuterade storleksordning skulle kunna medföra någon mera avsevärt större ekonomisk vinst för folkhushållet än ett enda år av ekonomiskt framåtskridande i den takt, som vi hade under slutet av 1930-talet.*

Till sist bör erinras om att en effektiv taxering inte blir mindre angelägen, om vår allmänna ekonomiska utveckling blir gynnsam. Bortsett ifrån rättvisesyn-

62

punkter är det nämligen uppenbart, att vi skulle kunna genomföra exempelvis en socialpolitik av betydligt större omfattning än före kriget, trots en årlig försvarsbörda på 650 miljoner kronor, om skattefusk vore otänkbart.

Några slutanmärkingar.

Vi ha i vår översikt av den ekonomiska bärkraftens problem på något längre sikt efter kriget bl. a. kommit till det resultatet, att årliga försvarsutgifter av storleksordningen 650 miljoner kronor under lågkonjunktur i många fall inte behöva vara en belastning för folkhushållet, utan att de tvärtom med fördel borde kunna tjäna som medel att stabilisera konjunkturerna och motverka arbetslöshet. Eftersom vi under alla förhållanden måste räkna med försvarsutgifter, skulle det därför ur ekonomisk synpunkt vara mycket fördelaktigt, om de framförallt kunde göras under mindre gynnsamma konjunkturer. Detta är kanske inte precis vad man skulle föreställa sig, om man bara såg problemet ur kortsiktig statsfinansiell synpunkt. Det står ju också i rak motsättning till den vanliga slutsatsen i debatterna före kriget, som närmast var, att den ekonomiska bärkraften ohjälpligt måste minska vid varje tillfällig konjunkturförsämring och därmed åtföljande försvagat skatteunderlag.

Nu måste det emellertid med skärpa understrykas, att försvarsutgifter, även om de ur ekonomisk synpunkt lämpa sig aldrig så väl som konjunkturpolitiska medel, inte kunna användas såsom sådana, om det skulle innebära, att de måste starkt nedskäras under högkonjunkturår, då fara för inflation eventuellt uppstår. Det

är nämligen av grundläggande betydelse att förstå, att *ett försvar inte kan rivas ned ett år och byggas upp ett annat år*. Ett bibehållande av en effektiv försvarsmakt kräver med tvingande nödvändighet, att ett visst minimibelopp av försvarsanslag aldrig underskrides. Detta är ett faktum, som man inte kan komma förbi, om man överhuvud taget vill ha ett försvar.

Det hindrar dock inte, att vissa stora *engångsutgifter* för försvaret, utgifter, som alltså i och för sig av t. ex. tekniska skäl inte *kunna* fördelas jämnt över en lång följd av år, med största fördel borde kunna förläggas till lågkonjunkturår. Huvudsaken är, att det anslag, som kräves för vidmakthållande av stridsdugligheten, *aldrig underskrides* under mellanliggande år. I den mån en koncentration av vissa försvarsutgifter till lågkonjunkturår inte innebär en nackdel ur försvarets synpunkt, borde en sådan alltid övervägas. Ty i samma mån kommer den börda för folkhushållet, som ett starkt försvar dock på längre sikt alltid måste utgöra, att kunna avsevärt lättas.

*

HISTORISKA INSTITUTIONEN

VID

UPPSALA UNIVERSITET

448/196

RIKSFÖRBUNDET FÖR SVERIGES FÖRSVAR,

som bildades år 1925, har till uppgift att, oberoende av alla partiintressen, verka för främjande av Sveriges försvar och för detta ändamål bl. a. sprida kunskap bland vårt folk om rikets försvarspolitiska läge samt om försvarsväsendets olika grenar, dessas uppgifter och därav betingad organisation, utbildning och utrustning.

Under två decennier har Riksförbundet kraftigt bidragit till att i vida lager av vårt folk väcka insikten om att Sveriges frihet och oberoende ej kunna bevaras utan ett starkt försvar. Nu står en överväldigande majoritet av Sveriges folk samlad kring den övertygelse, på vilken Riksförbundets arbete vilar. I detta läge anser sig Riksförbundet alltjämt ha en stor uppgift att fylla: att bidra till försvarsviljans befastande och fördjupande och till dess levandegörelse i form av insatser i försvarets tjänst.

Fullmäktiges ordförande:

Generaldirektör G. Malm, Stockholm.

Fullmäktiges vice ordförande:

Direktör T. Hérnod, Stockholm.

Styrelsens ordförande:

Professor Nils Herlitz, Djursholm.

Styrelsens vice ordförande:

Krigsarkivarie Birger Steckzén, Stockholm.

Styrelsens övriga ledamöter:

Generalmajor Eric Virgin, Stockholm, verkställande ledamot.

Kommendören Friherre L. Beck-Friis, Stockholm.

Fil. kand. H. W:son Beer, Stockholm.

Fil. lic. Gerhard G:son Hafström, Stockholm.

Fil. lic. Lennart Hartmann, Uppsala.

Docent Gunnar Heckscher, Stockholm.

Landshövding Reimer Johansson, Halmstad.

Överste K. R. Kolmodin, Göteborg.

Riksdagsman Carl Lindberg, Mälarhöjden.

Generalmajor G. Lindström, Stockholm.

Chefredaktör Rickard Lindström, Stockholm.

Direktör H. Mårtens, Stockholm.

Överste Gustaf Petri, Stockholm.

Professor Axel Romdahl, Göteborg.

Fru Astrid Rudebeck, Stockholm.

Advokaten Fru Ruth Stjernstedt, Stockholm.

Sekreterare Adolf V. Wallentheim, Saltsjö-Duvnäs.

Kapten W. Virgin, Stockholm.

Kommendör E. Öberg, Stockholm.

Skattmästare:

Bankdirektör G. Lagercrantz, Djursholm.

Sekreterare:

Fil. kand. W. Odelberg, Stockholm.

Riksförbundets adress: Drottninggatan 6, Stockholm.

Postadress: Box 1208, Stockholm 16. Telefonadress: 20 84 30.

Medlemskap vinnes enklast genom att å närmaste postanstalt på förbundets *Postgirokonto N:r 1500* insättes det belopp (lägst 2:— kr.), varmed Ni årligen önskar understödja verksamheten.

Medborgarkunskap om riksförsvaret

1941 — 1942:

1. FLYGVAPNETS UPPGIFTER. Av *E. Carleson*.
2. DET MODERNA PANSARVAPNET.
Av *G. D:son Aschan*.
3. DET NUTIDA SJÖKRIGETS KARAKTÄR.
Av *S. H:son-Ericson*.
4. MODERNA INFANTERIVAPEN. Av *B. Zachrisson*.
5. UNDERHÅLLSTJÄNSTEN I FÄLT. Av *K. Hagberg*.
6. VAD SVERIGE HAR GJORT FÖR SINA INKALLADE.
Av *E. Håstad*.
7. VÄRNPLIKTSUTBILDNINGEN VID ARMÉN.
Av *V. Tamm*.
8. NUTIDA INGENJÖRTRUPPER OCH DERAS UPPGIFTER I FÄLT. Av *S. Berggren*.
9. NUTIDA KUSTARTILLERI OCH DESS UPPGIFTER.
Av *R. Smith*.
10. NUTIDA FÄLTARTILLERI. Av *I. Thorson*.

Pris 50 öre.

1943:

11. HEMVÄRNET. Av *G. Petri*.
12. LUFTVÄRNETS UPPGIFTER OCH STRIDSMEDEL.
Av *E. Hellström*.
13. UTBILDNINGEN VID FLYGVAPNET. RÄTT MAN
PÅ RÄTT PLATS. Av *G. Næslund*.
14. DEN SVENSKA GRANITEN I FÖRSVARETS TJÄNST.
Av *E. Lidström*.
15. SVENSK KRIGSKONST. Av *O. Ribbing*.

Pris 75 öre.

1944:

16. ÖRLOGSFLOTTANS FARTYGSTYPER.
Av *G. Fogelberg*.
17. STRID OM BEBYGGDA ORTER.
Av *G. Frykmån*.
18. SABOTAGEVERKSAMHET. MEDEL OCH MOT-
MEDEL. Av *P. Lindgren*.
19. INDUSTRIEN I FÖRSVARETS TJÄNST.
Av *N. Holmer*.
20. FÖRSVARET OCH VÅR EKONOMISKA BÄRKRAFT.
Av *E. Dahmén*.

Pris 75 öre.